

ПРИНЦИП *AD FONTES* У СУЧАСНИХ ЛІТУРГІЙНИХ РЕФОРМАХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Історія літургійних реформ східних Церков, незважаючи на вже існуючі напрацювання, все ще чекає на своїх дослідників. Багато документів, котрі містять думки окремих єпископів чи локальних синодів щодо оновлення молитов часослову, все ще потребують критичного опрацювання. Те саме стосується і документів, в яких збережено думки та ідеї щодо стану та вигляду богослужінь добового кола звичайних рядових вірних тієї чи іншої церкви. Спробуємо зорієнтуватись у традиції літургійних оновлень у східнослов'янській візантійській літургійній традиції та показати приклади деяких таких оновлень у часи, ближчі до сучасності.

Історична довідка. Потреба єдності літургійних текстів та обрядів були у свідомості вірних слов'янських візантійських літургійних традицій правдоподібно завжди присутніми. Християнство візантійської церкви пододало довгий і важкий шлях становлення, перш ніж потрапило на терени слов'ян і вкоренилось там аж до нинішніх часів настільки, що стало частиною ідентичності великої частини цих народів. Наслідком було однак запозичення цілого різноманіття літургійних форм, котрі набули свого остаточного вигляду у самій Візантії, а також в інших землях, що потрапили під її літургійний вплив. Київська Русь християнізувалася поступово. На час християнізації державною силою у ній вже були присутні більш-менш християнські спільноти із вже сформованим літургійним обрядом (з Болгарії, Сербії, Греції та Єрусалиму). Ясно, що в такому розмаїтті впливів не могло йтися про якийсь однозгідний обряд, тим більше, що його не було і в самій Візантії.

Перші дискусії щодо обрядових питань сягають XII ст. [Дмитриевский А. Кто виноват? (К вопросу о причинах разнообразия богослужебных чиновъ и последований в наших старинныхъ церковно-богослужебныхъ книгахъ) // Руководство для сельскихъ пастырей 49 (1885). - С. 409]. Існує документ, лист Кирика до його єпископа, щодо розбіжностей у літургійному житті церкви, котрі цей побожний і ревний християнин зауважив [Там само. - С. 409]. Дещо більшу цікавість до літургійного життя проявив митрополит київський Кипріан (1389-1406) [Мансветовъ И. Митрополитъ Киприанъ в его литургической деятельности. — Москва, 1882. — 202 с.]. Він поставив собі за завдання ввести літургійну однозгідність через запозичення сучасних йому обрядів

* Рудейко В. — доктор богослов'я, викладач Українського католицького університету.

Константинопільської Церкви, задля чого він власноручно переписав “з правильних рукописів” правильну, на його думку, літургію Константинополя. Плоди його праці не були належно оцінені його наступником Фотієм (1408-1431), який теж прагнув відновити “літургійні славослів’я за приписами святих синодів” [Там само. - С. 409-410].

Між 1612 та 1619 роками знову з’являється потреба перегляду літургійних книг, у яких було виявлено виразні помилки - як уставні, так і текстуальні. Але працю ентузіастів цього було засуджено як ересь [Волков, А. Книгопечатание и книжная справа на Руси в первой половине XVII в. // www.liturgica.ru/bibliot/book_sprav.html (12.07.2004). - С. 2-3]. Наступними були реформи митрополита Петра Могили (1633-1646) та патріарха Нікона (1652-1658), про які вже існує багато історичних та літургійних досліджень.

Проблема всіх цих оновлень, за Дмитрієвським, полягала в методології [Дмитриевский А. Кто виноват? (К вопросу о причинах разнообразия богослужбных чинов и последований в наших старинных церковно-богослужбных книгах) // Руководство для сельских пастырей 49 (1885). - С. 441-443]. Всі хотіли оновлювати за сучасними добрими зразками літургійної традиції грецької церкви, яка сама на той час не знала, які з її зразків є добрими і сучасними [Волков, А. Книгопечатание и книжная справа на Руси в первой половине XVII в. // www.liturgica.ru/bibliot/book_sprav.html (12.07.2004). - С. 1].

Серйозна підготовча робота до літургійної реформи почалась на початку XIX ст. і пов’язана вона із діяльністю професорів Московської духовної академії О. Горського (1812-1875) та К. Невоструєва (1815-1872), які зробили спробу опису рукописного фонду синодальної бібліотеки в Москві. Їх працю продовжили Н. Красносельцев (1845-1898), А. Дмитрієвський (1856-1929), І. Карабінов (1878-1937), Б. Тураєв (1868-1920), М. Скабалланович (1871-1931) та ін. Їх дослідження покривали як історію, так і богослов’я літургії. Особливо велику увагу присвячували описанню та виданню літургійних рукописів, які пізніше мали лягти в основу богословських досліджень. Праця цих людей була особливо зосереджена довкола літургійного життя православної церкви і церков інших християнських традицій [Часослов Эфиопской Церкви // Б. Тураев, изд. и пер. Санкт-Петербург, 1897. — 175 с.]. Вражає, з якою швидкістю перекладались та досліджувались щойно відкриті західними науковцями документи ранньої церкви [Эгрия. Паломничество по Святым местам (Пер. И. В. Помяловского) // Православный Палестинский сборник, — Санкт-Петербург, 1889. — Т. 20, — С. 103-172; Красносельцев Н. Богослужение Иерусалимской церкви в конце IV в. // Православный собеседник. — Казань, 1888. — Т. 3. — С. 350–384].

Вся ця праця спонукала до виникнення цілого руху, подібного до літургійного руху у західній церкві, і спричинилась до ініціювання православного собору, котрий мав би відбутись у 1918 р.

Собор 1918 р. На початку XX ст. все частіше можна було почути голоси незадоволення сучасною літургійною традицією православної церкви.

Єпископат, священство, російська інтелігенція, звичайні вірні – всі відчували потребу нового літургійного життя відповідного до стандартів, котрі диктувала сучасність. Серед проблем, котрі розглядались на передсоборових зібраннях, зокрема були: Літургійна мова; монаше походження сучасного уставу літургійного дня; незрозумілість літургійних структур і формулювань; відповідність часу літургійних богослужінь; потреба дієвої участі вірних у богослужінні; Псалми та богослужбові тексти, що містять прокляття; відсутність власної літургійної творчості. Яка розвязка пропонувалась: переклад всіх чи частини текстів російською мовою; спрощення богослужбових структур; відновлення парохіального типу богослужінь; впровадження простішого студійського типікону; видалення невідповідної псалтирної та літургійної поезії; творення нових богослужбових текстів.

Якщо придивитись до зазначеного уважніше, то можна без особливих ускладнень побачити певну подібність до спрямовуючих, висловлених документами щодо літургійних реформ після 2-го Ватиканського собору, а подеколи і намагання радикальніших змін. В основі більшості цих намагань лежав принцип повернення до джерел чи то давнього катедрального богослужіння, котре прожило на Русі досить недовго і лише у більших містах, чи до простішого монашого богослужіння студійського уставу, що було домінуючим на слов'янських землях аж до XV-го століття.

Жовтнева революція 1917-го року перешкодила впровадженню цих змін і на довгий час конкретне оновлення богослужбового життя залишилось без уваги. Лише тепер у РПЦ відбувається відновлення зацікавлень щодо реформ богослужбового життя церкви.

Українська Лютеранська Церква. Все ж напрацювання російських літургістів, хоч і не в контексті богослужбової практики РПЦ, знайшли своє конкретне відображення. Створена у 30-х роках на Галичині та Волині Українська Лютеранська Церква візантійського обряду втілила багато пропозицій оновлення богослужіння, висловлених у передсоборових дискусіях. Службник УЛЦ, опублікований у 1933-му році, містить чин вечірні, структуру якого було пристосовано для кращої участі у ній вірних [Службник для україн. Євангельських громад Авгсбурзького Віросповідання. (Головні богослуження). — Станіславів 1933. - С. 9-16].

До основних особливостей реформи вечірнього богослужіння УЛЦ можна віднести: переклад вечірні народною мовою; спрощення структури за рахунок вилучення молитов предстоятеля та змінних піснеспівів монашого походження; включення у структуру вечірні регулярного читання із Святого Письма; включення україномовної літургійної поезії, запозиченої із Богогласника. Основними позитивами цієї реформи візантійського часослова можна назвати: звільнення богослужіння від зайвих повторень; попри збереження основної структури вечірні існує місце для євхологійних та піснетворчих новотворів.

Основні зміни щодо вечірні є наступними [Molytvoslov – Gebetbuch. Die Heilige Taufe, Die Krönung, Das Begräbnis, Das Abendlob, Das Morgenlob (Hgg R.

Thöle/V. Rudeyko). — Darmstadt 2006. - С. 4-17]: обмеження групи псалмів 140, 141, 116 лише до одного псалма, відповідно до давньої катедральної традиції; псалми 141 та 116 передбачені як додаткові; поєднання піснеспіву “Світло тихе” із обрядом запалення світла; додавання піснеспіву із Апостольських конституцій; зменшення числа пісень Богогласника; додавання кількох молитов предстоятеля.

Подібні принципи реформування були застосовані і у створенні ранкового богослужіння, яке із невідомих причин відсутнє у Служебнику 1930-го року [Там само. - С. 18-28].

Українська Греко-Католицька Церква. УГКЦ 1930-х років теж перейнялася спробами оновлення свого літургійного життя. Тут воно, щоправда, перебігало у перспективі очищення від латинізації та апології візантинізації. Це свідчить дискусія, яка розвинулася між митрополитом Андреем Шептицьким (1865-1944) [Galadza P. *The Theology and Liturgical Work of Andrei Sheptytsky (1865-1944)*. — Roma 2004. — 524 с.] та його суперниками — єпископами Григорієм Хомишином (1867-1947) і Йосифом Коциловським (1876-1947).

Літургійні питання розглядались у контексті єпископських синодів у 1927-33 роках і не принесли конкретних практичних результатів. Питання літургійного оновлення не було погоджене у самій УГКЦ, і зрештою обов’язковим для неї стало видання в Гроттаферраті в Римі часослова [Часослов. — Рим, 1950. — 990 с.], який є значною мірою передруком часослова для вірних синодальної традиції.

Все ж певні критерії синодів були підсумовані Кирилом Королевським у дев’яти пунктах [Королевський К. Рим і обрядво-літургійні дискусії у патріаршій київській вселенській церкві між двома світовими війнами. — Львів, 2002. - С. 192-198]. Із них чітко видно намагання творити оновлення літургійного життя УГКЦ виходячи із принципу повернення до джерел. У певних випадках відчувається навіть певний вплив порівняльної літургії Антона Баумштарка [Taft R. / Winkler G. (ed.), *Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872-1948)*. — Rome 2001. — 1020 с.]. Зокрема наголошувалось на: поверненні до богослужбових практик з періоду перед Берестейською унією 1596 р.; збереженню тих богослужбових обрядів, котрі є спільними для багатьох церков візантійської традиції; збереження цінних етнічних обрядів; усуненню накиннутих латинських практик, невластивих візантійській традиції; обережному проведенню реформ богослужбових обрядів.

New Skete. Продовження літургійних реформ часослова в УГКЦ стало можливим у період після II Ватиканського собору завдяки виникненню у Америці двох монаших спільнот New Skete [Brief history <http://www.newsketemonks.com/history.htm> (2010.10.22)] та Holy Transfiguration Monastery (Святопреображенський монастир) [Our History-Introduction <http://www.byzcath.org/monastery/history.htm> (2010.10.22)].

Монастир New Skete почав своє існування як маленька спільнота францисканців візантійського обряду у 1966 році. Проте у 1979 році вони, за рекомендацією Александра Шмемана та Йоана Меєндорфа, стали частиною Православної Церкви Америки.

Як вже зазначив у своїй статті о.Роберт Тафт, на реформу часослова у монастирі New Skete головним чином вплинули дослідження Хуана Матеоса та Мігеля Арранца, котрі особисто консультували монахів щодо історії виникнення тих чи інших богослужінь чи їх форм [Taft R. *The Byzantine Office in the Prayerbook of New Skete* // *ОСР* 48 (1982). - С. 337]. У цьому випадку можна дійсно говорити про науково обґрунтовану реформу богослужінь, яка більш-менш ґрунтується на принципі *ad fontes* [Brother Stavros of New Skete, *The Monastery and Applied Liturgical Renewal: The Experience at New Skete* // Erwine R. (Ed.), *Worship traditions in Armenia and the neighboring Christian East: an international symposium in honor of the 40th anniversary of St. Nersess Armenian Seminary*, —NY, 2006 — С. 307-323]. Перший оновлений часослов з'явився друком у 1976 році [A *Prayerbook*, New Skete. — Cambridge NY, 1976. — 246 с.]. Ось кілька прикладів їх реформ часослова: богослужіння північної служби та першого часу усунено взагалі, як такі, що виникли пізніше та являють собою подвоєння давніших богослужінь; у третьому, шостому та дев'ятому часі були відновлені т.зв. “тропарі часу”, котрі у сучасному богослужінні були витіснені змінними щоденними тропарями і використовуються лише у часі великого посту.; молитва малого повечір'я була пристосована до вечірнього часу моління і дуже скорочена. (у цьому випадку вони швидше орієнтувались на відповідну постанову II Ват. Собору, аніж на якісь джерела). Велике повечір'я, натомість, тут перетворилось на свого роду чування перед святами. Псалмічна частина із сталої змінилась на змінну, відповідно до свята чи літургійного періоду.; реформа вечірні у цьому часослові передусім полягає у відновленні обрядів запалення світла та принесення вечірнього кадила. Обидва обряди, як це довела у своєму дослідженні Габріеле Вінклер, становили основу катедральної вечірні у більшості ранніх катедральних чинах. Те саме стосується також і розподілу т.зв. тихих вечірніх молитов вечірні на їх природних місцях. Однією із особливостей відновлення чину вечірні стало впровадження псалма 85 як початкового у часі великого посту. Впровадження щоденного читання із Святого Письма та нового розподілу прошень у чині вечірні, щоправда, є дещо невдалим і не підтримується джерельною базою; Утреня теж зазнала певних змін, проте тут реформатори не дуже зверталися до джерел. Найважливішими є спроби усунути нашарування антифонних частин перед читанням Євангелія — ця зміна дуже збіднює воскресний/святковий характер богослужіння. Як основна проблема утреннього богослужіння, особливо буденного, було використання поетичного канону. Він тут зовсім не присутній. Натомість з'являється спроба створити певну тижневу систему співу біблійних пісень, запропоновану як гіпотетичну Хуаном Матеосом.

У 1988 році з'явився новий варіант часослова монастиря New Skete [A *Book of Prayers*, New Skete. — Cambridge NY, 1988. — 627 с.]. Основними особливостями богослужбових реформ тут стало перенесення обряду запалення світла на початок богослужіння вечірні. Богослужіння святкової утрени було розділене на дві частини: чування, котре включило в себе обряди утрени навколо

читання Євангелія, та властиво ранкового богослужіння, котре тут більш-менш відповідає щоденному. Чування також було перенесене в часі, тобто тепер воно відбувалося після вечірнього богослужіння.

Святопреображенський монастир. Ініціатором створення монастиря Святого Преображення у Каліфорнії став один із співтворців Конституції про божественну літургію II Ватиканського собору о. Боніфатій Люкс [Galadza P. Abbot Boniface Luykx as liturgist and “liturgisatel” // Chirovsky A.(Ed.), *Following the Star from the East. Essays in Honor of Archimandrite Boniface Luykx.* — Ottawa-Chicago 1992. — С. 31-40]. Як і в реформах часослова у монастирі New Skete, о. Боніфатій орієнтувався на досягнення сучасної історичної літургіки. Проте у своїх оновленнях він досить обережно поставився до побудови структур богослужінь добового кола і навіть намагався пристосувати принцип реформи часослова Конституції про святу літургію для візантійської традиції.

Сьогодні монастир, на превеликий жаль, не продовжує справи літургійної реформи, розпочатої його засновником. За життя архимандрита так і не з'явився друком реформований ним візантійський часослов. Все ж літургійну спадщину цього монастиря можна дослідити із маленької книжечки *Short Monastic Prayerbook: with music for use by the families*, виготовленої для приватного вжитку відвідувачами монастиря другом о.Боніфатія Полом Гілбертом у 1996 році [Gilbert P. (Ed.), *Short Monastic Prayerbook: with music for use by the families*, Redwood Valley, — California, 1996. — 96 с.]. Основні зміни у вечірньому богослужінні звелись до реставрації обрядів запалення світла та приношення кадильної жертви. Як і монахи з New Skete, у реконструкції він орієнтувався на присутні у візантійській Літургії Передосвячених Дарів уламки давніх катедральних обрядів.

Більше змін відбулось у богослужінні утрени. Тут важливим постав розподіл т.зв. тихих молитов у контексті богослужіння. У більшості випадків це є намаганням не стільки знайти давнє місце тій чи іншій молитві, скільки максимально розподілити їх у контексті богослужіння. Те саме стосується і розподілу псалмів шестипсалм'я. Цікавим тут є позиціонування псалма 50-го. Його додано до шестипсалм'я як псалом для п'ятниці, усунувши таким чином повторення 142 псалма в суботу та неділю, як це приписував у своїх постановах Львівський собор 1891 року.

Проблема канону у часослові о. Боніфатія Люкса розв'язана подібно до часослову New Skete, з тією лиш різницею, що він пропонує ширше використання новозавітніх біблійних пісень. Кожен день тижня має одну пісню зі Старого Завіту і одну з Нового Завіту. Центральною піснею цієї тріоди є пісня Богородиці з кадженням, котра таким чином ніби пов'язує Старий та Новий Завіти.

Структури малих часів у часослові монастиря св. Преображення зведені до однієї — структури 6-го часу. Відповідні псалми кожного окремого часу замінено почерговим читанням катехизм. У часах присутня молитва св. Якова Єрусалимського і практично єдиним елементом, котрий визначає конкретний

молитовний час, є завершальна молитва. У цьому часослові, як і у часослові монахів з New Skete, відсутня опівнічна молитва, а повечір'я пристосоване до молитви у вечірній час.

Висновки. На східнослов'янських землях практично від початку християнізації відчувалась потреба оновлення богослужбового життя. Це відновлення, наскільки можна простежити, завжди носило вимір перевірки існуючих традицій на джерельному матеріалі. Від початків оновлення богослужб добового кола відчувалась потреба дослідження цілості богослужбового надбання церкви і осмислення зв'язків між окремими елементами у конкретному богослужінні.

Літургійні дослідження джерел богослужіння візантійської традиції на початку XIX-XX ст.ст. дали поштовх до серйозного оновлення живої молитви церкви. І хоча безпосередньо у 30-х роках м.ст. на літургійну реформу у східнослов'янських землях спромоглася лише Українська Лютеранська Церква, у добу після II Ватиканського собору були спроби двох монастирів використати джерелознавчі надбання науки для реформи богослужб добового кола. Складність у проведенні таких реформ полягає у надзвичайній комплексності розвитку богослужбових форм візантійського часослова, на формування яких впливало кілька літургійних традицій як катедрального, так і монашого типу. Разом з цим, богослужбова реформа є не лише повернення до чогось попереднього. Літургійна реформа є насамперед переосмислення сучасної молитви церкви у світлі її джерел, а також у світлі потреб сучасності. Реформа не може бути кроком у минуле, але вона завжди є кроком із минулим.

Summary

Vasyl Rudeyko. **The principle *ad fontes* in modern reforms of the liturgical structures of horologion in byzantine slavic churches.** The article is devoted to the analysis of liturgical reforms in different slavic churches of byzantine tradition. The author outlines the principles of liturgical reforms in the churches of orthodox, greek-catholic and byzantine lutheran confessions. Particular attention is given to liturgical reforms done after the Second Vatican Council in two american monasteries as well as to the recent liturgical reform in the byzantine lutheran convent in Germany.